

КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: КУЛЬТУРНІ ВИМІРИ НАЦІЙ У БАЧЕННІ М. ГІБЕРНАУ

У статті аналізується націологічна концепція Монтсеррат Гібернау, викладена у праці «Ідентичність націй», зокрема тлумачення нею співвідношення національної ідентичності та ідентичності культурної.

Ключові слова: нація, культура, національна ідентичність, культурна ідентичність, ідентифікація, М. Гібернау.

Зацікавлення проблемами національного в гуманітарному знанні залишається постійно високим. Хоча ще у 1970–1980-х рр. «конструктивісти» намагалися підсумувати обговорення цієї проблематики, поставивши велику крапку «уявності» та інкримінуючи відповідному понятійному гнізду фіктивність, проте дискурс національного продовжує розгортатися, й дослідники мають справу і з іншими розділовими знаками. Навіть автор крилатої формули «уявлені спільноти» Бенедикт Андерсон не без іронії (чи й самоіронії?) констатує: «Реалії є цілком очевидні – давно вже напрозорчений “кінець ери націоналізму” ніяк не збирається наставати. І справді: національний статус є загально визнаною вартістю політичного життя нашого часу» [1, с. 19].

Серед недавніх досліджень із цієї царини привертає увагу праця Монтсеррат Гібернау «Ідентичність націй», що побачила світ у Кембриджі 2007 р., а її український переклад видала київська «Темпора» у 2012 р. [5]. Книжка приваблює з кількох поглядів. По-перше, її авторка за кілька десятиріч студій у цій галузі має значний науковий доробок. По-друге, дослідниця зосереджує увагу на сучасних процесах у національній сфері, зокрема на ситуації нинішніх бездержавних націй у демократично-ліберальних суспільствах. Це особливо цікаво, бо йдеться не тільки про Квебек, Фландрію, Шотландію, Басконію, Галісію, а й про Каталонію – малу батьківщину британської дослідниці, із ситуацією в якій М. Гібернау знайома не з других рук. Потрете, вона репрезентує авторитетну серед націологів школу, очолювану професором Лондонського університету Ентоні Смітом, для якої характерне тлумачення національної ідентичності передусім як ідентичності культурної. Розгортання цього дослідницького сюжету і присвячена моя розвідка.

Варто зазначити, що праця «Ідентичність націй» постала та існує в гетерогенному, навіть контрверсійному націологічному контексті, але з кінця ХХ ст. у цьому дискурсі домінує конструктивістський підхід до проблем етносу та націй. Один із найвпливовіших його виразників Р. Брюбейкер, дотримуючись у рамках «інструменталізму» когнітивно-лінгвістичної орієнтації, відносить етнос, націю, расу виключно до епістемологічних реальностей. Це не сутності й не діячі, не «речі-у-світі», а позиції, точки зору на світ. Тому коректне, з його погляду, не питання «Що таке нація?», а «Як працює поняття нації?» [2, с. 60]. Тут же читаємо, що відповідь на інше питання – «Що визначає нас як націю?» – «належить шукати в *наративах* (курсив мій. – І. Л.), що творяться суспільством, в самосвідомості, яка формується і змінюється під впливом цих оповідей» [2, с. 77]. В іншій роботі він послідовно стверджує, що нації – «категорії соціального бачення та поділу» [4, с. 39] (це, очевидно, парафраз виразу «принцип бачення та поділу», що належить П. Бурдьє і також стосується нації), а національна меншина – це «область суперечливих позицій» [4, с. 94]. Тому нації поза процедурами ідентифікації та категоризації для американського соціолога не існують [3, с. 153]. Промовиста й назва розділу однієї з останніх його праць, на яку я щойно посилався, – «Етнічність як пізнання».

М. Гібернау не позбавляє поняття *нація* онтологічного змісту. Щоправда, вона з цього питання не вступає у спеціальну дискусію з конструктивістами, навіть готова шукати в їхньому дискурсі певні вартісні моменти, але головним чином рахується із присутністю в сучасній націологічній теорії двох концепцій нації: а) французької, де нація сформована добровільним союзом індивідів, здатних творити спільну волю і репрезентувати себе будь-якої конкретної миті як суверена; тут націю визначає громадянство; б) німецької,

де націю вважають народом – сутністю органічної природи, яка існує здавна і зумовлює народження й соціалізацію в рамках конкретної культури. Ці концепції вона схильна трактувати як типологізацію націй: «...це ідеальні типи націй», жоден з яких «не можна знайти у чистій формі в сучасних західних суспільствах і переважає, здається, поєднання обох типів» [5, с. 200]; їх, вона, очевидно, не альтеризує.

Сама ж авторка вже у вступі до книжки однозначно стверджує, що розуміє націю «передусім як культурну спільноту» [5, с. 14], а в наступних міркуваннях доходить висновку, що нації та етнічні групи творені (відповідними) культурами [5, с. 25], що «властива нації окрема культура вирізняє її з-поміж решти інших націй і править за її презентаційну картку в міжнародній спільноті» [5, с. 26]. Тут позиція її близька до поглядів Б. Андерсона, що трактує національність і націоналізм як «культурні артефакти особливого роду», які «викликають такий потужний емоційний відгук» [1, с. 20]. Щоправда, власне культура репрезентована в нього головним чином «друкарством» та – епізодично – метафорично тлумаченим паломництвом.

Тлумачення Гібернау національної ідентичності як по суті культурної виявляється також у тому, що з її погляду «культурні загрози» здатні «поставити під ризик національну ідентичність» [5, с. 198]. Зрештою, для неї нинішній світ структурований національно, а в ролі критерія такої структурованості виступають культури: «Нині світ сформований великим розмаїттям культур, більшість яких створили, підтримують і поширюють конкретні нації» [5, с. 216]. Тому вона чітко розрізняє національно-культурну ідентичність і громадянство: перша для неї є колективним *чуттям належності* до нації, тоді як друге означає належність до держави як політичного інституту.

Для досягнення соціальної згуртованості, спільної національної ідентичності, що, як наголошує дослідниця, набувають особливої політичної та соціальної ваги в добу глобалізації [5, с. 186], необхідні, але недостатні, наголошувати Ю. Габермасом дотримання певних громадянських цінностей і принципів; не обійтися також без усвідомлення спільної культури та історії, без любові до своєї землі, без міфів і символів, що здатні породжувати емоційні зв'язки. З погляду М. Гібернау, це «ядро національної ідентичності», «головні компоненти національної ідентичності» [5, с. 200], без яких немає соціальної солідарності та згуртованості.

Вже із наведених міркувань видно, що у М. Гібернау йдеться не просто про, так би мовити, фізичну належність людини до нації чи, як читаємо

у Б. Андерсона, «фізичну реалізацію уявленої спільноти» [1, с. 181], а про чуття такої належності, «яке загалом породжує вірність і соціальну згуртованість серед людей, належних до певної нації», тобто таких, що засвоїли певну культуру, характерну саме для цієї нації, з якою «індивіди пов'язують свої емоції» [5, с. 22]. Тож дослідниця розглядає культуру в її національній визначеності, а зв'язок людини певної нації з відповідною культурою як внутрішній, або чуттєво опосередкований. Адже «процес ідентифікації з елементами певної культури (а це саме цінності – звичаї, традиції, ритуали, символи та мова. – *І. Л.*) зумовлює сильну емоційну пов'язаність з ними» [5, с. 23]. Відтак ці культурні елементи «становлять складову частину їхнього єства» [5, с. 24].

Між іншим, деритуалізація європейцями свого громадського життя, на яку свого часу звернув увагу Ф. Фукуяма, знижує ефективність ідентифікаційної дії суспільства на громадянина. Адже ритуали – простий та продуктивний засіб залучення індивідів до масиву національної культури країни, до того ж залучення чуттєво-інтимного.

Тому в міркуваннях М. Гібернау домінують такі трохи незвичні в націологічних текстах смислові вузли, як «любов до нації», «ненависть до тих, хто нації загрожує», «сентиментальна ідентифікація з нацією», «чуття гідності індивіда, причетного до справ нації» тощо. Сила емоцій, про які йдеться, підносить людей «на вищий рівень, де їхні дії набувають нового значення і їх вважають за вирішальні для виживання і процвітання нації» [5, с. 23].

Варто, нехай і з певним припізненням, зазначити, що британська дослідниця, на відміну від багатьох, не схильна редукувати культуру до царини художнього, де емоції є необхідним компонентом рецепції, а тлумачить її якнайширше – «як конкретний, обраний кожною нацією спосіб буття у світі» [5, с. 26]. Тому в її роздумах серед «складників» культури фігурують і традиції, і ритуали, і священні місця, і міфи, і мова, і релігія тощо.

Зазначені смислові акценти, важливі у дискурсі М. Гібернау, перегукуються з відповідними наголошуваннями смислів у міркуваннях Е. Сміта. У нього нації потрактовані як «*відчуті спільноти* (курсив мій. – *І. Л.*)» [6, с. 13]; він говорить про «чуття культурної спільності» і про «чуття національної ідентичності» [7, с. 65, 105]. Саме це останнє, за Смітом, «стає могутнім засобом самовизначення і самоорієнтації індивіда у світі... Саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися, “хто ми такі” в сучасному світі» [7, с. 26]. І для Гібернау «творення національної ідентичності» є «реакцією на складний процес, за-

вдяки якому індивіди ідентифікують себе з сукупністю символів і традицій, культурою і мовою, що мають силу об'єднувати і наголошують на *чутті спільноти*» (курсив мій. – І. Л.) [5, с. 47].

До речі, відзначений чуттєвий момент привертає увагу і Б. Андерсона, прихильнішого до конструктивістської позиції. Він веде мову про «*вірних прихильників*» нації, про «відданість» і «глибоку відданість» їй, про «*зворушливе уявлення*» і, зрештою, про те, що «*“нації” викликають любов, причому нерідко любов глибоко жертовну*», «*політичну любов*» (курсив мій. – І. Л.) [1, с. 76, 177, 21, 192].

У сучасному дискурсі національних культур британська дослідниця вирізняє три проблемні вузли: а) питання давності, яке Е. Гобсбом трансформував у проблему винайдення традицій і яке сьогодні стало чинником легітимізації нації; б) проблема генези: національні культури виникали спонтанно чи їх будували; в) масовий чи елітний характер національних культур.

Перша проблема стосується тягlosti національної культури у часі, неперервності розвитку спільнотного Я. У полеміці «правічників», які шукають коріння сучасних національних культур у доновітніх часах, та «модерністів», які прив'язують формування національних культур до індустріальної доби, М. Гібернау готова приєднатися до проміжної позиції Е. Сміта. А він, розглядаючи національну культуру в етносимволічній перспективі, обґрунтовує думку про те, що тягlostь нації як різновиду «колективної культурної ідентичності» [6, с. 48] забезпечується певними етнічними культурними ресурсами, до яких відносить міфи про обраність, пам'ять про золоті віки спільноти, ідеали спільнотної місії та жертви тощо [6, с. 13].

Проміжний характер позиції Сміта оприявнюється в тому, що він, як і модерністи, визнає новітній характер націй і водночас, як правічники, обстоює етнічне їх походження: «...нації формуються на основі попередніх етнічних зв'язків» [7, с. 80]; «...національне існування можна вважати за спеціалізований розвиток етнічної належності, а конкретні нації – за територіалізований і політизований розвиток *etnies*» [6, с. 55]. Тому, торкаючись часових параметрів ідеї нації, автор «Національної ідентичності» бере до уваги «месіанський релігійний націоналізм», спостережуваний ще у XVI – на поч. XVII ст. в Голландії, Англії, Чехії та Польщі [7, с. 92].

«Давність править за джерело легітимності і для нації, і для національної ідентичності, пов'язаної з нею», – стверджує М. Гібернау [5, с. 227]. Але для неї не так суттєвий момент давності (достоту, хіба є якісь преференції у палес-

тинської чи єврейської націй, зароджених ще в добу античності, перед англійцями чи французами, генеза яких виводиться із Середньовіччя?), як чинник тягlosti національної культури, його легітимаційна вага. І тут виняткову роль відведено історичній пам'яті: «Коллективна пам'ять, яку поділяє національна спільнота, наголошує на неперервності в часі та диференціації від інших спільнот, зміцнюючи таким чином її єдність» [5, с. 228]. Хоча й давність «живить суб'єктивну віру в спорідненість, що лежить у самому осередку нації...» [5, с. 26].

Легітимаційну роль культури актуалізують також інструменталісти, коли йдеться про інший проблемний вузол – спонтанне формування національної культури чи її конструювання з маніпулятивними цілями. Авторка «Ідентичності націй» дистанціюється від інструменталістського розв'язання цього питання, водночас скептично ставиться до статичності погляду правічників на національну культуру. Своєю ж розв'язання питання про генезу національної культури вона не пропонує. Не торкається вона у цьому контексті й ролі еліт у досягненні культурної єдності національних спільнот, виокремлюючи це питання в самостійний, третій проблемний вузол.

Очевидно, приєднуючись до позиції «модерністів» В. Коннора і К. Дойча (хоча й не посилається на них), а вони наполягають на тому, що нація завжди і тільки масова, М. Гібернау наголошує на тому, що національна культура тільки за умови своєї масовості може всередині певної спільноти виконувати інтеграційну і тим самим ідентифікаційну місію. Понад те, властиво національною, на її думку, стає масова культура. Але в роздумах над цією проблематикою варто врахувати застереження Е. Сміта, оперті на аналіз модерних суспільств. Цей дослідник доходить висновку, що можливе існування інших, крім масових, різновидів націй: «Зрештою, навіть за сучасної доби дуже мало визнаних націй можна було б назвати масовими, бо чимала частина населення, надто робітничий клас, жінки та етнічні меншини, практично не мають змоги реалізувати свої громадянсько-політичні права» [6, с. 35].

Керуючись зазначеним переконанням, Гібернау готова трансформувати питання про час постання національних культур в таке: «Коли саме конкретні культури, що їх плекала тільки еліта, спромагаються так глибоко проникнути в маси, що вони починають вважати їх за свої?» [5, с. 28]. Спочатку в руслі розв'язання цього питання вона міркує доволі радикально й однозначно: мовляв, є різні культури – спочатку культура, творена (й, очевидно, споживана) елітою, а відтак омасовлена культура, що

звдяки цьому омасовленню набуває статусу національної. Але просте запитання: на якому ґрунті, чи в культурному вакуумі зароджується елітарне ядро майбутньої національної культури? – захитує таку однозначність. І, наче відповідаючи на нього, Е. Сміт слушно стверджує: «Адже саме інтелектуали... через свої розважання й дослідження *надали голос прагненням широких мас* (курсив мій. – І. Л.), прагненням, які вони виразили у відповідних образах, міфах і символах» [7, с. 101]. Тут так само однозначно, але резонніше сконстатовано, що, поперше, культуротворчі зусилля еліти є відповіддю на потреби певної спільноти, що формується; подруге, культурна творчість еліти є передусім творчою обробкою народної культури.

До речі, ця остання не є масовою у вузькому значенні цього терміна («маскультом»). А «омасовлення» чи «масовизація» культури в цьому контексті може означати не домінування в поспільстві уніфікованого безликого продукту комерціалізованої культури, витіснення нею культури високої, а тільки долучення до культурних цінностей ширших кіл громадсько активного ядра спільноти. Адже безликий «маскульт» з його невизначеністю нічого визначати не може, він здатен хіба що розмивати ту чи іншу певність, тоді як унікальна національна культура визначає обличчя відповідної спільноти.

Підтвердження щойно коментованого висновку Сміта можна знайти в досвіді українського націєстановлення та формування самосвідомості української нації. Втрата Україною політичної еліти, рубіжним моментом якої була ліквідація Гетьманщини в останній третині XVIII ст. і урівняння української нової шляхти у правах з російським дворянством, покликала до життя нову еліту – гуманітарну інтелігенцію: істориків, етнографів, літераторів тощо, якій і випала націєтворча місія. Автор «Історії Русів» і Я. Маркович, Д. Бантиш-Каменський і М. Максимович, О. Бодяньський та І. Срезневський, інші з тієї ж когорти, збираючи й досліджуючи історичні документи, фіксуючи й систематизуючи вершинні здобутки народної культури, не тільки утверджували історичну пам'ять українства, відкривали «історичне коріння колективних ідентичностей» [7, с. 101], а й дбали про самовизначення української культури. Тут якраз і відбувалися взаємні культурні запозичення еліти і народу. Тим самим творилося підґрунтя для досягнення того рівня національної самосвідомості та самоідентифікації спільноти, який іменується національною ідеєю, ідеєю (ейдосом) України. Її зрілими виразниками і водночас глашатаями «голосу прагнень широких мас» (Е. Сміт) стали кирило-ме-

фодіївські братчики (до речі, їх Б. Андерсон кваліфікував як «першу українську націоналістичну організацію» [1, с. 99]), й зокрема Т. Шевченко.

Повертаючись до міркувань М. Гібернау, слід констатувати, що зрештою й сама вона погоджується з тим, що у творенні національної культури має місце взаємодія еліти й народу, що «поширення згори вниз спільної культури слід доповнити якимись внесками знизу вгору» [5, с. 30]. До такого висновку дослідниця приходить, слушно оцінюючи «силу народних міфів, символів, традицій, ритуалів і мов, якими розмовляють маси і які часто не збігаються з мовами еліт» [5, с. 30]. Тож елітам, на її думку, доводиться «долучати достатню кількість елементів народної культури до сукупності, яка мала бути спроектована як національна культура, щоб маси могли ідентифікувати й визнати за свою національну культуру, яку створює еліта» [5, с. 30].

В останньому фрагменті цього твердження Гібернау наче повертається до своєї попередньої радикальної позиції, відмовляючи народові участі у співтворенні національної культури. Та реалії історії культури дають підстави стверджувати, що народна культура є складником тієї високої культури, котра відтак піддається «масовизації». Інакше кажучи, предмет масовизації є тією ж мірою продуктом зусиль народу, що й витвором еліти. Можна навіть припустити, що саме спонтанно творена народна культура складає те культурне ядро – «серцевину, спрямовану низкою визначальних елементів, які пояснюють конкретні символи, цінності, культуру, традиції, мову і спогади, що їх поділяють люди, належні до однієї нації» [5, с. 183]. А з цього можна висувати, що національна культура постає як цілеспрямовано, так і спонтанно. І тільки за таких умов вона стає продуктивним чинником гомогенізації ширшої спільноти, її самоідентифікації. «Спільна культура легітиміє існування нації, і її використовують як аргумент на користь соціальної згуртованості та єдності всіх секторів розмаїтого в інших аспектах населення країни» [5, с. 29].

Крім того, дуже доречно для українського (нетерплячого, готового до розчарувань) читача М. Гібернау нагадує, що культурна гомогенізація західних національних держав, творення «культурно і мовно однорідних громадян» [5, с. 38] тривало дуже довго, і цей процес завершився переважно тільки в першій половині XX ст. Разом із тим британська дослідниця розуміє, що ступінь ідентифікації всередині маси різний: члени нації, орієнтуючись на певні цінності, «можуть не відчувати їх в однаковій формі й однаковою мірою» [5, с. 183]. Додам, що певні кола – принаймні ду-

же тривалий час – можуть залишатися байдужими до тих цінностей загалом. Важливо також, що така повільність не могла бути усунута не тільки у бездержавних націй, а й навіть за тієї умови, що активну роль в гомогенізації нації відіграла держава, яка «обирала і накидала всім культуру і мову домінуючої групи в межах своєї території і прагнула створити єдину націю з різних націй або частин націй, які формували її» [5, с. 36], щоби домогтися, як каже Б. Андерсон, культурної цілісності спільноти [1, с. 233].

Увага М. Гібернау до націоналізаційної ролі держави спонукає зіставити її позицію із впливовою концепцією «націоналізаційної держави» Р. Брюейкера. Той під націоналізаційною державою розуміє «державу певної етнокультурної “центральної нації” та для цієї нації, чия мова, культура, демографічне становище, економічний добробут та політична гегемонія повинні підтримуватися державою» [4, с. 147]. І хоча американський соціолог розуміє, що «солідарність та ідентифікація себе зі своєю нацією так само настійно потребують культивування» [2, с. 78], у нього концепт «націоналізаційної держави», застосований ним лише до держав «нової Європи» (посткомуністичних держав), набуває негативних конотацій.

Гібернау бачить у націоналізаційних діях держави, у забезпеченні нею культурної та мовної однорідності загальну закономірність доби Модерну, реалізацію якої можна було спостерігати в новітній історії багатьох європейських держав, а не тільки в посткомуністичній частині Європи. Під цим кутом зору англійська каталонка аналізує добре відомий, близький їй матеріал – ситуацію в державі Іспанія, що її сьогодні називають «державою автономій».

Ще у XVIII ст., за свідченням Г'ю Сетон-Вотсона, користувалися терміном *Las Espanas* (тобто *Іспанії* – множина Іспаній, кілька Іспаній), а не як нині – *Espana*. Франкістський режим десятиліттями довершував творення образу єдиної Іспанії на ґрунті панівної кастильської культури. Сучасна іспанська держава згідно з конституцією 1978 р. спирається на непорушну єдність іспанської нації, але об'єднує 17 автономних спільнот. Хоча поділ цей не зовсім етнічний, а радше територіальний, проте регіони етнізуються передусім у культурній площині. І ця обставина не може не загострювати проблему загальноіспанської ідентичності.

Те саме відбувалося, на думку Гібернау, із панканадською ідентичністю через політику полікультурності, яка позбавила канадську ідентичність реального ядра. Адже якщо Канада від-

мовилася визнавати будь-яку культуру загальнодержавною, тоді важко окреслити таку систему цінностей, котра була би спільною для всіх канадців [5, с. 54]. За таких обставин зміцнюються регіональні ідентичності, закріплювані культурною своєрідністю відповідних спільнот, байдуже – укладеною спонтанно чи, кажучи словами Е. Гобсбома, винайденою. Адже саме культура, її вирішальні елементи, що їх полюбляє часто перелічувати британська дослідниця, породжує, на її думку, конкретну ідентичність [5, с. 123]. У таких процесах Гібернау не бачить небезпеки для держави за умови, коли загальнодержавна і меншинна ідентичності не стають альтернативними (тобто коли індивіда не змушують обирати між ними), а залишаються сумісними [5, с. 74]. У протилежному випадку така небезпека безсумнівна.

Повертаючись до ближчої для Гібернау проблематики, треба зазначити, що особливо увиразнюється сьогодні проблема Іспанії як «єдиної і різної» (Хосе Ортега-і-Гассет) у Країні Басків, Галісії та Каталонії. Це так звані «історичні національності», які ще до XVIII ст. розвивали своєрідні культурні ідентичності та володіли власними інституціями і які опиралися гомогенізаційним зусиллям франкістської держави. Зокрема каталонці згідно зі статутом, прийнятим на референдумі 2006 р., стали нацією (звісно, поки бездержавною), яка має «договірні зобов'язання» з урядом королівства Іспанія. За останні роки в Каталонії проведено низку консультативних референдумів щодо її суверенітету, а на 2014 рік (між іншим, одночасно з шотландцями) заплановано остаточний плебісцит. Відповідаючи на ці виклики, держава мала би визнати ті культурні відмінності, які в ній існували. Цього не робила франкістська держава, тому утвердженню нею загальноіспанську національну ідентичність Гібернау схильна оцінювати як сконструйовану [5, с. 41], тоді як у випадку з каталонцями чи басками маємо, очевидно, справу з рухом «знизу вгору».

З урахуванням цих обставин британська дослідниця вважає, що в ідентифікаційній стратегії держави важливе місце посідає (знову ж – до уваги українського читача!) створення національної системи освіти і національних засобів масової інформації, через які, як і через армію, формується й розповсюджується певний образ нації з відповідними символами й ритуалами, принципами і традиціями, способом життя і моделлю громадянина національної держави, словом – системою національних ціннісних орієнтацій. Адже «успішна ініціатива до високої

культури – її засвоєння – вимагає середовища, в якому ця культура домінує, має авторитет, пов'язана з владними структурами і – вирішальна річ – забезпечує нові можливості тим, хто прилучився до неї» [5, с. 29]. А створити таке середовище без системи національної освіти і національних масмедій неможливо.

М. Гібернау приєднується до думки Е. Гелнера, що хоча глобалізація порушує монополію національної держави на освіту і засоби масової інформації, національна освіта і нині відіграє засадничу роль у визначеності національної спільноти, забезпечуючи індивідів мовою і культурою, які дадуть їм змогу жити й діяти в цьому суспільстві [5, с. 45–46]. «Пропонуючи індивідам конкретну систему цінностей, спосіб життя і традиції, національна культура... ставить індивіда на вигідну позицію...» [5, с. 242].

Сьогодні бездержавні нації втрачають передусім на тому, що не в змозі створити систему національної освіти і масмедій. Саме у цьому контексті в обговорюваній праці фігурують Каталонія, Шотландія, Фландрія, Вельс, Басконія. Ті ж держави, які, як Україна, не творять відповідний власний інструментарій, не є національними, бо, на відміну від більшості європейських держав, прирікають своє населення користуватися чужими масмедійними та й освітніми послугами. А навіть скептично налаштований щодо націоналізаційних дій держави Р. Брюейкер завершує цитовану раніше статтю думкою про те, що «національна держава зберігає своє значення... Тому національне громадянство – і, відповідно, національні солідарність і патріотизм – не можна викидати на смітник історії» [2, с. 79].

І Гібернау суттєву перевагу національної серед інших ідентичностей бачить у тому, що та, наголошуючи на унікальному певної нації та породжуючи сентиментальну прив'язаність до неї, сприяє близькості, солідарності й симпатії серед представників нації, тоді як, наприклад, космополітична ідентичність цього досягнути не спроможна [5, с. 223]. Проте дослідниця не альтеризує ці форми ідентичності, оскільки загалом уникає антитетичних побудов. На її думку, космополітична ідентичність не мала би вести до відмови від ідентичності національної, а повинна спонукати критично ставитися до некосмополітичних засад, присутніх у національних культурах, прагнучи змінити їх зсередини. Вона навіть вводить (здавалось би оксюморонне) поняття *космополітичний націоналізм* [5, с. 255]. Такий націоналізм, «що переймає космополітичні цінності,

ефективно сприятиме, – як здається британській дослідниці, – створенню прив'язаності, яка переходить з національного рівня на глобальний» [5, с. 236].

У цьому зв'язку і в контексті сучасного дискурсу «єдиної Європи» цікавими є згадки Гібернау про народжувані наднаціональні культури, як-от зародкова європейська культура, якій сприяє ЄС [5, с. 216], та міркування про можливу панєвропейську ідентичність, яку вона кваліфікує як «зароджувану “неемоційну”» [5, с. 154] на відміну від емоційно наснажених національних ідентичностей сучасності.

Така «панідентичність», стверджує дослідниця, уможливується становленням спільної європейської культури. Проте незрозуміло, чому таке становлення розташоване у нашій добі та ґрунтоване на політико-економічних процесах, символізованих у цьому контексті аббревіатурою «ЄС», і чому загальноєвропейська культура кваліфікована як «зароджувана». Здається, що авторка «Ідентичності націй» не завжди розрізняє історичну, давню іманентну культурну єдність Європи – властиво як «культурної реальності» [5, с. 121] – і сучасну культурну гомогенізацію (точніше – уніфікацію) європейських спільнот, що відбувається під зовнішнім впливом, передусім американським [5, с. 185]. Йдеться, звісно, про давно обговорюваний ефект дії стандартизованої масової культури, трансльованої масмедійними каналами.

Іманентна культурна спільність європейців для британської дослідниці пов'язана зі спогадами про дві спустошливі світові війни і досвід «холодної війни», з крахом колоніальних імперій після Другої світової війни, з формуванням особливої європейської політичної культури і з виникненням нових соціальних рухів – зелених, феміністок, сексуальних меншин тощо. Дивно, що – попри постійне акцентування Гібернау культурних вимірів соціальної реальності та згадки в іншому контексті про юдео-християнську традицію – тут не береться до уваги традиційно наголошувана глибинна внутрішня *духовна* спільність європейців, оприявлена передусім у їхній високій культурі. Цю спільність забезпечує якраз християнство (сьогодні у давно секуляризованій Європі, щоправда, не так релігія, як форма культури і традиція), греко-римські естетичні, політичні та правові ідеї, раціоналізм як метод, матеріальний поступ як мета, зрештою, саме культурне розмаїття. До переліченого можна додати (чи й вирізнити з нього) ідею свободи, індивідуалізм, змагальність чи конкурентність при верховенстві права. Не надаючи зазначеному

належної ваги, авторка «Ідентичності націй» безпідставно характеризує європейську ідентичність як інституційно створену і спрямовану згори вниз, покликану жити чуття вірності Європейському Союзові як політико-економічній інституції [5, с. 151], тобто сконструйовану. Проте Гібернау водночас резонно ставить під сумнів ймовірність постанови отого «чуття вірності», «емоційної прив'язаності до ЄС», оскільки національна ідентичність «й далі править за безпосередню орієнтаційну структуру для більшості громадян» [5, с. 157]. Згадується іронічне риторичне запитання Б. Андерсона: хто, мовляв, готовий віддати життя за ЄС? [1, с. 76].

Разом із тим вона схильна бачити трагедію в тому, що «Захід не впевнений у змісті своїх цінностей і принципів», ладен «нехтувати цінностями, що лежать в основі єврейсько-християнської традиції, та зрікатися їх» [5, с. 250]. У цьому зв'язку постає у книжці сюжет полікультурності. Гібернау задовго до оголошення кризи політики мультикультуралізму застерігає від сліпого слідування цьому принципіві, від перетворення культурного розмаїття на самоціль. Адже «надмірне розмаїття веде до непоправного нищення і питомої, і чужоземної культур» [5, с. 199].

На її думку, вартє пильної уваги питання, чи все, отримуване у міжкультурному діалозі, тре-

ба оцінювати як потенційне джерело власного культурного збагачення; не розв'язуючи його, європейці сьогодні «не впевнені, наскільки толерантними їм треба бути і що слід толерувати» [5, с. 250]. Британська дослідниця пропонує критерій, керуючись яким можна провести межу толерантності у міжкультурних взаєминах: «Я стверджую, що ліберальні демократії не повинні толерувати – поширювати й фінансувати – альтернативні культури, які не поважають принципів демократії, рівності прав, свободи і толерантності» [5, с. 251]. Чи не єдине застереження, важливе тут для Гібернау, стосується неоліберального тлумачення прав людини – безумовного пріоритету прав індивіда і зневаги до колективних прав. «Я вважаю, – слушно стверджує вона, – що правами індивіда не можна користуватися повною мірою, якщо вони не існують в контексті поваги до колективних прав» [5, с. 243].

Отже, діапазон обговорюваних Монтсеррат Гібернау націоналістичних проблем досить широкий – від генези національної ідентичності і до прав національних спільнот, співвіднесених з правами індивіда. Та головним висновком її дослідження є думка про те, що і в глобалізованому світі національна ідентичність залишається ідентичністю культурною.

Список літератури

- Андерсон Б. Уявлені спільноти : міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон ; пер. з англ. В. Морозова. – К. : Критика, 2001. – 271 с.
- Брубейкер Р. Именем нации : размышления о национализме и патриотизме / Роджерс Брубейкер ; под. ред. А. Семенова // *Ab Imperio*. – 2006. – № 2. – С. 59–79.
- Брубейкер Р. Этничность без групп / Р. Брубейкер ; пер. с англ. И. Борисовой. – М. : ИД ВШЭ, 2012. – 408 с.
- Брубейкер Р. Переобрамлений націоналізм : статус нації та національне питання у новій Європі / Роджерс Брубейкер ; пер. з англ. О. Рябова. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.
- Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау ; пер. з англ. П. Тарашука; ред. Л. Марченко. – К. : Темпора, 2012. – 303 с.
- Сміт Е. Д. Культурні основи націй: ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англ. П. Тарашука, І. Давидко, ред. Л. Белея. – К. : Темпора, 2010. – 311 с.
- Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англ. П. Тарашука. – К. : Основи, 1994. – 223 с.

I. Lysyi

CULTURAL IDENTITY: CULTURAL MEASURES OF NATIONS IN M. GUIBERNAU' VISION

The article is analyzing the conception of nation, stated by Montserrat Guibernau in "The Identity of Nations", especially her interpretation of the correlation between national and cultural identity.

Keywords: nation, culture, national identity, cultural identity, identification, M. Guibernau.

Матеріал надійшов 26.01.2014